

פרשת השבוע, בשלה, תשע"ה
גיליון מס' 12
עורך: אלישי בן-יצחק, עו"ד
עורכת לשונית: עינב פלק

"שם שם לו הוק ומשפט ושם נסהו"

ניסיון, משפט ועינוי דין

אברהם וינרוט*

פתיחה

בין המצוות שניתנו עוד קודם מתן תורה (בעת שבני ישראל חנו במרה) מצויים החוק והמשפט. כך נאמר: "שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו". פסוק זה מצמיד את הניסיון למשפט, ללמדך כי עשיית משפט צדק היא בגדר ניסיון לדיין. מה טיבו של ניסיון זה?

משפט, עוול ועינוי דין

הרמב"ם פוסק כך:²

"לא תעשו עול במשפט – זה המעוות את הדין ומזכה את החייב ומחייב את הזכאי, וכן המענה את הדין ומאריך בדברים ברורים כדי לצער אחד מבעלי דינים הרי זה בכלל עול".

הרא"ה קוק זצ"ל בספרו "באר אליהו"³ מבהיר כי יש מקרים שבהם בעל דין מכעיס את הדיין בעמדתו ובדרך הילוכו. אף על פי כן, כשם שאסור לדיין לעוות ולהטות את הדין, כך אסור לו להשהות את מתן פסק הדין ולענות את הדין.

לשיטת הרמב"ם נמצא כי הערך המוגן באיסור על עינוי דין – "לא תעשו עול במשפט" – הוא **מוסדי**, וזהו חיוב המוטל על בית הדין. עינוי הדין מושווה בדברי הרמב"ם למי שמזכה את החייב או מרשיע את הזכאי. אסור לבית הדין להשהות את הדין, וכשם שמחובתו לעשות משפט צדק, כך מחובתו לעשות משפט בזמן וללא שיהוי.

לעומת זאת, ב"יד רמ"ה"⁴ מבואר כי האיסור על עינוי דין ביחס למי שנגמר דינו ומצפה למיתה נעוץ בכך ש"רחמנא אמר ואהבת לרעך כמוך". כלומר, הערך המוגן באמצעות האיסור על עינוי דין הוא **אישי** ונעוץ בצערו של האדם הנידון. אמנם הנידון יצא חייב בדין ונגזר עליו להיענש, אך די בעונש עצמו, ואין להוסיף עליו צער של המתנה לביצוע הדין. משום כך מבהיר "יד רמה" כי אין איסור של עינוי דין כל זמן שלא נגמר הדין, שכן הנידון "מצפה להצלה ולא הוי עינוי דין". הוודאות היא קץ התקווה, לכן מבחינה אישית נוח לו לנידון שהעניין משתהה כשעדיין יש לו סיכוי להינצל. במקרה זה אין עינוי דין אישי, וממילא לא נקבע האיסור.

הנה כי כן, לפנינו נפקות ברורה בין "עינוי דין אישי" ל"עינוי דין מוסדי" כשהנידון עדיין מצפה להצלתו, או כשהנידון שוטה או חסר הכרה. לפי שיטת "יד רמ"ה", מובן כי השתהות היא עוול רק כאשר הנידון מצטער, וממילא מקום שאין עינוי דין אישי אין איסור בהשהיית הדין. לעומת זאת, לפי שיטת הרמב"ם מדובר בחיוב מוסדי, המוטל על הדיין ללא קשר לרגשותיו של הנדון, ואסור להשהות את הדין גם במקרים אלו.

לכאורה, מה בוער להרוג את הנידון תכף ומיד? מדוע עולה השתהות ואף לשעה קלה כדי עוול במשפט – גם כאשר הדבר לא פוגע בנידון?

יפה להבנת עניין זה הוא רעיון של הרב יצחק הוטנר, שבספרו "פחד יצחק" התווה את המהלך שלהלן:⁵ במשנה במסכת אבות מצינו כי⁶ 'חרב באה לעולם על עינוי הדין ועל עוות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה'. ומבאר המהר"ל כי הדין משול לחרב החותך, וממילא מי שמשתמש בדין שלא כראוי לוקה בחרב, בבחינת 'מידה כנגד מידה'.⁷ יסוד הדברים במדרש:⁸ 'אם

⁴ יד רמ"ה, סנהדרין לה, א.

⁵ יצחק הוטנר **פחד יצחק**, יום הכיפורים, מאמר ל"ו, רפ"ו-רפ"ז (תשל"ח).

⁶ משנה, אבות ה, ח.

⁷ מהר"ל **גור אריה**, דברים כ, א.

⁸ דברים רבה, שופטים ה.

* עו"ד אברהם וינרוט, ד"ר למשפטים ובעל משרד עורכי דין.

¹ שמות טו כה.

² משנה תורה, סנהדרין, פרק כ, הלכה ו.

³ באר אליהו, סימן יז, ס"ק יט.

נעשה הדין למטה הדין נעשה למעלה ואם לא נעשה הדין למטה הדין נעשה למעלה".

מבאר הרב הוטנר כי מצינו בחז"ל⁹ חיוב של אדם להידמות לקב"ה, בבחינת "מה הוא חנון ורחום – אף אתה היה חנון ורחום". אולם כל זאת רק בדבר מידת החסד; לא מצינו מצווה המוטלת על האדם להידמות לבוראו ביחס למידת הדין בבחינת "מה הוא שופט רשעים אף אתה שפוט רשעים". כך מצינו¹⁰ כי "דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת – מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקדוש ברוך הוא במעשה בראשית", אבל קיום מצווה של הליכה בדרכי הקב"ה אין כאן. הטעם לכך הוא כי מידת החסד מסורה מעצם הווייתה בידי האדם, וממילא אפשר לחייב את האדם להידמות לבוראו ולגמול חסד עם הבריות ולהיות רחום וחנון כלפיהן. כדי להיטיב עם הזולת אין צורך בסמכות חוקית. לעומת זאת, המשפט מעצם הווייתו אינו מסור לאדם, כי "רק השופט כל הארץ, הוא בעל הכוחות כולם, בידו לשפוט את האדם. כמאמר הכתוב 'כי המשפט לאלוקים הוא'¹¹. ובן אדם מה הוא שישפוט את בן אדם חברו?!".

לאדם אין סמכות מוסרית לשפוט את זולתו, שכן הוא אינו נעלה עליו במאומה. על כן, כאשר הקב"ה מצווה "שמע בין אחיכם ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו",¹² המשך הכתוב הוא "כי המשפט לאלוקים הוא". כלומר, כי "כל עצמו של מציאות השופט, אין לה מקום כי אם בתורת שליחות של (הקב"ה) בעל המשפט – הלא הוא השופט כל הארץ" שציווה עלינו להקים בתי דין ולשפוט. ואכן כך אמר יהושפט המלך לשופטים שמינה: "ויאמר אל השפטים ראו מה אתם עשים, כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט".¹³ וכן מצינו ביחס להליך המשפטי עצמו כי "אלוקים ניצב בעדת א-ל בקרב אלקים ישפט".¹⁴ מכיוון ששופטי בית דין היושבים לשפוט אדם אחר עושים תפקיד של שליחות אלוהית, מובן מדוע "אם נעשה הדין למטה אין הדין נעשה למעלה ואם לא נעשה הדין למטה הדין נעשה למעלה". כלומר, מקום שבית הדין עושה דין, הרי הוא עושה את מלאכת הדין השמימית. אך כאשר בית הדין בטל ממלאכתו זו חוזר הדין להווייתו, ושוררת מידת הדין בעולם שתכליתה להשליט את מלכות ה' בעולמו ולהבטיח כי נעשים בו אמת וצדק. על כן אומרת המשנה באבות כי "חרב באה לעולם על עיניו הדין", שהרי אם האדם אינו עושה את מלאכת הדין השמימי, אין מנוס מעשיית הדין על ידי הקב"ה עצמו.

לפיכך מובנת האחריות המוטלת על בית הדין להוציא משפט ולא לבטל ולו לשעה קלה את מלאכת עשיית הדין, שהרי בית הדין עושה מלאכה שמימית של השריית דין בעולם, ואם חלילה יבטל מעשיית שליחותו זו, תשוב ותחזור חרב הדין השמימית לשרור בעולם.

אכן, שופטי בית הדין מצווים להיות מתונים במלאכתם כל עוד השליחות בתוקף והדין נעשה. אבל ביטול בית הדין מעשיית משפט עולה כדי עינוי דין, ואסור הוא. עינוי הדין המוסדי נובע אפוא מעצם ראיית בית הדין כמי שמקיים שליחות אלוהית, וכן מחובת השליח לעשות את מלאכתו בנאמנות ובחריצות. לכן גם ללא הצורך לקיים מצוות "ובערת הרע מקרבך" מובן החיוב לעשות דברים מהר, שהרי בעשיית השליחות למטה נמנע הדין למעלה.

ראיית הדין כאקט שמימי מטילה על בית הדין אחריות כבדה; לא להסתפק במה שעניניהם רואות, אלא לתור אחר האמת לאמיתה בלי שיהיו כבולים לדיני הראיות ולסדרי דין. כך מצינו הלכה פסוקה ברמב"ם:¹⁵

"יש לדיין לדון בדיני ממונות על פי הדברים שדעתו נוטה להן שהן אמת והדבר חזק בלבו שהוא כן אף על פי שאין שם ראייה ברורה ואין צריך לומר אם היה יודע בודאי שהדבר כן הוא, שהוא דן כפי מה שיודע".

ועוד פוסק הרמב"ם כן:¹⁶

"ומנין לדיין שהוא יודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר אחתנו ויהיה הקולר תלוי בצוארי העדים, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק".

דוגמה מרהיבה לכך מובאת בספרו של הרב יצחק זילברשטיין "חשוקי חמד":¹⁷ פעם הגיעו בני זוג לבית דינו של הרב יהושע אהרנברג בתל אביב כדי להתגרש. הרב סירב לסדר להם גט, כי ראה שהבעל הגיע עם כלב שלא סר ממנו ולא נטה כלל כלפי האישה; אדרבא, הוא ברח ממנה ונבח בראותו אותה. על כן הסיק הרב אהרנברג שאין זו אשת האישה, אלא הוא הביא אישה אחרת לשם קבלת הגט, ואילו אשתו האמתית מסרבת לקבל את הגט, שהרי אילו הייתה זו אשתו, הכלב ודאי היה מיווד עם שניהם. בדקו ומצאו שצדק. הנה כי כן, "אלוקים נצב בעדת א-ל".

לסיכום

הפסוק "שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו" מבטא חיוב כבד המוטל על שכמו של הדיין, אשר בעת שהוא בא לשפוט אחרים הריהו ניצב בניסיון לא פשוט לעשות מלאכת שמים ושליחות אלוהית, ואסור לו לעוות את הדין ואף לא לענותו. עינוי הדין הוא איסור מוסדי המוטל על הדיין בלא קשר לתחושותיו ולרצונותיו של הנידון, ומחייב את הדיין לעשות משפט בזמן אמת ובשים לב לשליחות האלוהית המוטלת עליו.

יפה בהקשר זה ביאורו של "אור החיים" על הפסוק "שמוע בין אחיכם ושפטתם צדק":¹⁸

"עוד ירצה להזהירם (את בית הדין) להתחכם מתוך הדברים הנאמרים בין הטוענים להכיר אמיתות הענין, והגם שעל פי הטענות יזכה הזכאי ויתחייב החייב, אם ניכרים מתוך סדר דבריהם ומעקימת שפתייהם הפך מה שנתחייב הדין – אין לדיין אלא מה שענינו רואות, והוא מאמר הפסוק 'שמוע' – לשון השכלה 'בין אחיכם' פירוש מה שיעברו ביניהם מהדברים ומההתווכחות, 'ושפטתם צדק' כפי מה שיתברר לכם שהוא צדק הגם שיהיה הפך משפט הסדור".

⁹ בבלי, שבת קלג, ע"ב.

¹⁰ בבלי, שבת י, ע"א.

¹¹ דברים א יז.

¹² דברים א טז.

¹³ דברי הימים ב, יט ו-ז.

¹⁴ תהלים פב א.

¹⁵ משנה תורה, סנהדרין, פרק כד, הלכה א.

¹⁶ ראו ה"ש 15, הלכה ג.

¹⁷ יצחק זילברשטיין חשוקי חמד, מסכת שבת, תק"ד (תשס"ה).

¹⁸ דברים א טז.